

AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDA SAVDO-SOTIQ: IQTISODIY YUKSALISH VA XALQARO ALOQALAR

Umirova Gulnoza Jumanazarovna

“Shahrisabz” davlat muzey-qo’riqxonasi Katta ilmiy xodimi

Annotatsiya: Ushbu maqola Amir Temur va temuriylar davridagi Samarqand, Buxoro, Hirot va Shahrisabz kabi shahrlar tuzulmalaridagi savdo aloqalari, karvon yo’llari va tashqi diplomatik aloqalar haqidagi ma’lumotlardan iborat.

Kalit so’zlar: savdo-sotiq, karvon yo’llari, pul muomilalari, diplomatik aloqalar, yom, mulk, pul, Xitoy, Yevropa.

Abstract: This article contains information about trade relations, caravan routes and foreign diplomatic relations in the structures of cities such as Samarkand, Bukhara, Herat and Shahrisabz during the reign of Amir Temur and the Timurids.

Keywords: trade, caravan routes, monetary transactions, diplomatic relations, wealth, property, money, China, Europe.

Аннотация: Данная статья содержит информацию о торговых отношениях, караванных путях и внешнеполитических связях в городах Самарканд, Бухара, Герат и Шахрисабз в период правления Амира Тимура и Тимуридов.

Ключевые слова: торговля, караванные пути, денежные операции, дипломатические отношения, богатство, собственность, деньги, Китай, Европа.

XIV asrning ikkinchi yarmi va XV asrda Markaziy Osiyo hududida vujudga kelgan qudratli Temuriylar davlati jahon sivilizatsiyasi rivojiga ulkan hissa qo’shdi. Amir Temur tarqoq feodal bekliklarni birlashtirib, markazlashgan davlat barpo etgach, mintaqada uzoq yillik siyosiy barqarorlik va xavfsizlik ta’minlandi. Bu omil ichki va tashqi savdoning misli ko’rilmagan darajada rivojlanishiga turtki bo’ldi. Buyuk Ipak yo’lining markaziy tarmoqlari aynan Temuriylar saltanati hududidan o’tganligi sababli, Samarqand, Buxoro, Hirot va Shahrisabz kabi shaharlar dunyoning eng yirik savdo chorrahalari aylandi.

Amir Temur iqtisodiy qudratning asosi savdo-sotiqda ekanligini yaxshi anglagan. U o’zining «Tuzuklar» asarida har bir hududda tartib o’rnatish, yo’llarni qaroqchilardan tozalash va savdogarlarni himoya qilish davlatning birlamchi vazifasi ekanligini ta’kidlaydi.

- Karvon yo’llari nazorati: Saltanat hududidagi barcha yirik savdo yo’llarida maxsus harbiy bo’linmalar (soqchilar) joylashtirildi.

- «Yom» (Pochta-alloqa) tizimi: Har 25–30 kilometrda yomlar (bekatlar) tashkil etilib, ular otlar, ozuqa va dam olish joylari bilan ta’minlandi. Bu tizim elchilar va yirik savdogarlarning tez va xavfsiz harakatlanishini kafolatladi.

• Mulk daxlsizligi qonuni: Agar davlat hududida biror bir savdogarning moli qaroqchilar tomonidan talansa yoki yo'qolsa, o'sha hududning hokimi ziyonni o'z hisobidan qoplab berishi va jinoyatchilarni topib jazolashi shart edi. Bu qonun xorijiy savdogarlarda Temuriylar davlatiga nisbatan yuksak ishonch uyg'otdi.

Temur va uning davomchilari (shohrux, Ulug'bek, Sulton Husayn Boyqaro) davrida yo'l bo'ylarida va shaharlarda yuzlab yangi karvonsaroylar, rabotlar, ko'priklar va sardobalar (suv saqlanadigan yerosti inshootlari) barpo etildi.

Karvonsaroylar nafaqat mehmonxona, balki o'ziga xos iqtisodiy markazlar edi. Ularda:

- Yotoqxonalar va omborxonalar;
- Ot va tuyalar uchun otxonalar;
- Savdo bitimlari tuziladigan maxsus xonalar;
- Hujjatlarni rasmiylashtiruvchi mirzolar (kotiblar) faoliyat yuritgan.

Sardobalar esa suvsiz cho'llar orqali o'tadigan karvonlarning hayotini saqlab qolishda muhim rol o'ynagan. Masalan, Malik sardobasi kabi inshootlar bugungi kungacha saqlanib qolgan.

Savdo-sotiqni tartibga solishda yagona va barqaror pul tizimining o'rni beqiyos edi. Amir Temur davrida butun saltanat uchun umumiy bo'lgan kumush tangalar — «tanka» va mis chaqalar — «fals» (yoki puls) zarb etildi.

Pul birligi	Metall turi	Asosiy vazifasi
Tanka	Kumush	Yirik ulgurji savdo va xalqaro bitimlar uchun
Miri	Kumush	O'rta darajadagi hisob-kitoblar uchun
Fals (Puls)	Mis	Shahar ichidagi mayda chakana savdo uchun

Soliq tizimi ham isloh qilindi. Savdogarlardan olinadigan boj to'lovlari (tamg'o) qat'iy belgilab qo'yildi va mahalliy amaldorlarning o'zboshimchalik bilan qo'shimcha soliq undirishlari qonun bilan taqiqlandi. Mirzo Ulug'bek davrida savdogarlar uchun soliq yukini kamaytirish maqsadida «tamg'o» solig'i butunlay bekor qilingan davrlar ham bo'lgan.

Amir Temurning tashqi siyosati bevosita xalqaro savdo yo'llarini ochish va ularni nazorat qilishga qaratilgan edi. U Oltin O'rda xoni To'xtamshishga va Usmoniylar sultoni Boyazid Yildirimga qarshi yurishlarida savdo yo'llarining xavfsizligi va Samarqandning iqtisodiy ustunligini ta'minlashni ko'zlagan.

Temuriylar davrida quyidagi davlatlar bilan faol savdo-diplomatik aloqalari olib borildi:

Xitoy (Min sulolasi) bilan aloqalar

Samarqand va Hirotidan Xitoyga muntazam ravishda elchilik va savdo karvonlari jo'natilgan. G'iyosiddin Naqqoshning kundaliklarida yozilishicha, Xitoy imperatori Temuriy elchilarni yuksak hurmat bilan kutib olgan.

- Olib kelingan: Ipak matolar, chinnilar, choy va dorivor giyohlar.

• Olib borilgan: Markaziy Osiyoning zoti dorivor otlari, nefrit toshlari, qimmatbaho mo'ynalar.

Yevropa davlatlari bilan aloqalar

Amir Temur Fransiya qiroli Karl VI va Angliya qiroli Genrix IV bilan maktub almashgan. Ushbu maktublarning asosiy mazmuni yevropalik savdogarlarga Temuriylar hududida erkin savdo qilish huquqini berish va o'zaro iqtisodiy aloqalarni rivojlantirishdan iborat edi. Ispaniya qiroli elchisi Ruy Gonsales de Klavixoning Samarqandga tashrifi va qoldirgan esdaliklari bu aloqalarning yorqin isbotidir.

Hindiston bilan savdo

Temuriylar Hindistondan asosan ziravorlar, rang-barang ip-gazlamalar, fil suyagi va qimmatbaho toshlar olib kelishgan. Evaziga esa quruq mevalar, gilamlar va qurol-yarog'lar eksport qilingan.

Temuriylar davrida shahar hayotining yuragi bo'lib bozorlar xizmat qilgan. Ruy Gonsales de Klavixo o'z esdaliklarida Samarqand bozorlarining kengligi, u yerda dunyoning barcha burchaklaridan keltirilgan mollar borligini hayrat bilan tasvirlaydi. Amir Temur buyrug'i bilan Samarqand markazida ulkan yopiq rasta — «Rasta-i kalon» qurilgan.

Bozorlar sohasi (gildiyalar) bo'yicha bo'lingan edi:

- Zargaron (zargarlar bozori);
- Suzafgaron (ignachilar, tikuvchilar);
- Attoron (dorivor va atir-upa sotuvchilar);
- Bazzozon (matofurushlar).

Bozordagi tartib-intizom, narx-navo va tarozilarning to'g'riligini maxsus davlat amaldori — Muhtasib nazorat qilgan. U firibgarlik va sifatsiz mahsulot sotilishining oldini olgan.

Savdo aylanmasining o'sishi bevosita mahalliy ishlab chiqarish va hunarmandchilikning yuksalishi bilan bog'liq edi. Amir Temur o'z yurishlaridan keyin eng mohir hunarmandlarni, to'quvchilarni, ganchkor va zargarlarni Samarqandga to'pladi.

Natijada Markaziy Osiyoda tayyorlangan mahsulotlar jahon bozorida yuqori baholandi:

1. Samarqand qog'ozi: Ipakdan tayyorlangan va asrlar davomida o'z sifatini yoqotmaydigan ushbu qog'oz turi butun Islom olami va Yevropada eng xaridorgir mahsulotga aylandi.

2. Ipak va baxmal matolar: Samarqand va Buxoro matolari o'zining jilosi va pishiqligi bilan mashhur bo'lib, g'arb aristokratlari kiyimlari uchun asosiy xomashyo bo'lib xizmat qildi.

3. Qurol-yarog': Po'latdan yasalgan qilichlar, qalqonlar va sovutlar tashqi bozorlarda katta talabga ega edi.

Amir Temur va Temuriylar davridagi savdo-sotiq siyosati shunchaki iqtisodiy jarayon emas, balki Sharq va G'arb sivilizatsiyalarini bog'lovchi madaniy ko'priklar vazifasini o'tadi. Siyosiy barqarorlik, infratuzilmaning rivojlanishi va oqilona pul-soliq tizimi tufayli mintaqalar jahon savdosining markaziga aylandi.

Bu davrda to'plangan iqtisodiy boylik Temuriylar renessansi (uyg'onish davri) deb ataluvchi ilm-fan, madaniyat va san'atning mislsiz yuksalishini moddiy jihatdan ta'minlab berdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Amir Temur. Temur tuzuklari. (Forschadan Alixonto'ra Sog'unij va Habibulla Karomatov tarjimasini). – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2005.
2. Ruy Gonsales de Klavixo. Samarqandga Amir Temur saroyiga sayohat kundaligi (1403-1406 yillar). (Ispan tilidan tarjimon O. Tog'ayev). – Toshkent: O'zbekiston, 2010.
3. Sharafuddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. (Nashrga tayyorlovchi A. Ahmedov). – Toshkent: Sharq, 1997.
4. Bo'riboy Ahmedov. Amir Temur: Tarihiy-biografik ocherk. – Toshkent: Qomuslar bosh tahririyati, 1995.
5. A. Muhammadjonov. Temur va Temuriylar davrida iqtisodiy hayot va infratuzilma. – Toshkent: Fan, 2002.
6. G'iyosiddin Naqqosh. Xitoy safari xotiralari. (Tadqiqot va tarjima). – Toshkent: Sharqshunoslik instituti nashriyoti, 1993.
7. V. V. Bartold. Ulugh Beg and His Time. (English translation). – Leyden, 1958.